

UTÓSZÓ

ERIC W. GRITSCH ÉS AZ AMERIKAI LUTHER-KUTATÁS

1.

Luther szellemi örökségével sokféleképpen lehet foglalkozni. Luther teológiai gondolkodásának kategóriáit, nyelvezetét felidézve úgy is fogalmazhatunk: külsőleg és belsőleg is. Kultúrtörténészek, nyelvészek, irodalomtörténészek, filozófusok, pszichológusok, vallástörténészek, politikusok egyaránt foglalkoztak kiemelkedő, ám sokszor mégis ellentmondásos szerepével és tevékenységével. E külső megközelítésekkel szemben ott vannak azok, akik nevükben is hordozzák a lutheri örökséget. Luther „Lutheránus” felekezeti kisajátítása azzal a veszéllyel járhat, hogy szobrok emelésével, képek kifüggesztésével, kiállítások buzgó szervezésével csupán őt, az embert, a hőst nézzük, s már nem abba az irányba tekintünk, amerre ő mutatott. Az ilyen kultikus megközelítés szükségszerűen ellenhatást vált ki: a heroizálást deheroizálás követi. Ilyenkor tanulmányok, könyvek jelennek meg arról, hogy Luther a „valóságban” a mi értékrendünk számára több szempontból ellenszenves személyiség volt. Természetesen van ebben is igazság, de mégis azt kell mondanunk, hogy az antropocentrikus gondolkodás csapdájában vergődünk akkor is, amikor gigantikus méretű szuperembert látunk Lutherben, és akkor is, amikor ennek az ellenkezőjéről vagyunk meggyőződve. A csapdából csak akkor kerülhetünk ki, ha a mi gondolkodásunk változik meg alapvető módon, ha emberi mérték helyett teocentrikusan tudunk élni és gondolkodni. Ilyenkor, bár nem takargatjuk, mégsem azt tekintjük feladatunknak, hogy Luther negatív emberi tulajdonságaira mutassunk rá, hanem azt, hogy rávilágítsunk, Isten miként szólít meg s miként használ fel hatalmas céljaira sokszor emberileg is tökéletlen személyeket is, mint Luther Márton.

Akik mindezt belátják, „belülre”, Krisztus egyetemes egyházába tartoznak, de nem feltétlenül használják identitásuk megjelölésére Luther nevét. Ők azok, akik az egyoldalú kultusz, vagy éppenséggel annak ellentéte helyett a teológiailag motivált tudományos kutatást, azaz a „kultusz” helyett a „kultúra” művelését választják. Akik úgy gondolkodnak, hogy Luthernek nem feltétlenül az emberi hangját, hanem a Krisztusra mutató tanúságtételét kell megismerni, ilyen jellegű írásait kell hozzáférhetővé tenni. A huszadik században sokan jutottak el erre a meggyőződésre felekezeti hovatartozástól függetlenül, Európában és a tengerentúlon egyaránt. Az angol-szász világban a legnagyobb Luther-kutatók nem evangélikusok voltak: Angliában

- 1544 Caspar Schwenckfeld úrvacsora-értelmezése ellen fr. A speyeri birodalmi gyűlés engedményekét azoknak a protestáns tartományoknak, amik segítenek a török elleni harcot. III. Pál pápa tiltakozik, követeli, hogy 1545-ben a zsinat Trentóban üljön össze. A wormsí birodalmi gyűlés összejön a török kérdés megvitatására. A császár és Szolimán 18 hónapos fegyverszünetet köt. A protestánsok elutasítják a pápai zsinatot.
- 1545 Elvégzi a bibliafordítás végső revízióját. Pomográf értekezést ír a pápa ellen, és életrajzi előszót összegyűjtött művei latin kiadásához. A wormsí birodalmi gyűlés hozzájárul a törökkel kötött fegyverszünethez. Albrecht mainzi érsek meghal. A trentói zsinat első ülése összejön (az utolsó 1563-ban).
- 1546 Február 18-án meghal Eislebenben, február 22-én eltemetik a wittenbergi vártemplomban. A regensburgi birodalmi gyűlés törvényen kívül helyezi a Schmalkaldeni Szövetség vezetőit: János Frigyest és Hesseni Fülöpöt. Megkezdődik a schmalkaldeni háború. A császár betöri Szászországba.
- 1547 A császár legyőzi a Schmalkaldeni Szövetséget Köln visszatér a katolicizmushoz. VIII. Henrik meghal. I. Ferenc francia király meghal. János Frigyes unokaöccse, Móríc lesz Szászország fejedelme. Michelangelo felügyeli Rómában a Szent Péter-székesegyház építését.
- 1548 A katolikusok és protestánsok közötti augsburgi interim néhány engedményt ad (laikus kelmény és papi házasság), amíg a tridenti zsinat meg nem hozza a döntéseit.
- 1552 Meghal Katharina von Bora.
- 1555 Az augsburgi béke azonos jogokat ad a katolikusoknak és az Ágostai hitvallás párhívveinek.

„Utószó. Eric W.Gritsch és az amerikai Luther-kutatás”, in: Eric W. Gritsch, *Isten udvari bolondja. Luther Márton korunk perspektívájából*, Budapest, Luther Kiadó, 2006, 303–311. old.

például *Philip Watson* és *Gordon Rupp* metodista, Amerikában az iskolateremtő *Ronald H. Bainton* pedig kvéker volt.

A magyar nyelvű Luther-kultúrának – érthető módon felekezeti keretek között – igen tiszteletreméltó hagyománya volt. A 19. században a Luther Társaság, majd a 20. század elején az Országos Luther Szövetség vállalta fel Luther munkáinak megjelentetését és terjesztését. *Masznyik Endre* pozsonyi teológiai tanár szerkesztésében 1906–1914 között látott napvilágot látott a hatkötetes válogatás Luther legfontosabb műveiből. A 20. században a magyar Luther-kutatók közül az egyháztörténész *Payr Sándor*, *Sólyom Jenő* és *Wiczian Dezső* munkássága hagyott maradandó nyomot, a rendszeres teológusok közül *id. Pröhle Károly*, *Nagy Gyula* és *ifj. Pröhle Károly* közvetített, fordított, illetve adott ki Luther-műveket. A két világháború pusztítása, majd az 1956-os forradalom eltiprása, a szellemi élet teljes megbénítása a teológia területén is felmérhetetlen rombolást végzett. Tudós professzorokat az egyik napról a másikra bocsátottak el az Evangélikus Teológiai Akadémiáról. A rendszerváltozásig inkább csak reprezentatív kiadványok jelenhettek meg.

Nem sokkal a rendszerváltozás után, 1991-ben az egyházvezetés támogatása nélkül, „alulról” szerveződött meg a Magyarországi Luther Szövetség, amely a maga igen szerény eszközeivel a fent vázolt, teológiaiilag motivált kulturális célt tűzte ki zászlájára. Luther egyes írásai (a Bibliához írt előszók, Mária magyar királynénak írt vigasztaló zsoltárok, a nyolc böjti prédikáció, a szentségekről írt sermók, a *Heidelbergi disputáció* és további rövidebb meditációk) jelentek meg a bordó borítós könyvekben és füzetekben. Ugyanígy a sárga borító alatt pedig a Lutherről szóló szakirodalom jelentősebb alkotásai (*Vajta Vilmos*nak a *communio* lutheri fogalmáról, *Gerhard Ebeling*nek a lutheri gondolkodás sajátosságáról, *Walter von Loewenich*nek a keresztteológiájáról, valamint *Eric W. Gritsch*nek a lutheranizmusról szóló könyvei) láttak napvilágot. Reprint kiadásban itt váltak újra hozzáférhetővé *Sólyom Jenő* és *Wiczian Dezső* korábban sokat keresett munkái. A Magyarországi Luther Szövetség sorozatain kívül jelentős vállalkozás volt Luther *De servo arbitrio* című munkájának magyar fordítása, amelyet a soproni Berzsényi Dániel Gimnázium (Líceum) adott ki. A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya pedig megjelentette *Pósfay György* disszertációját, amely az egyház egyetemességének lutheri értelmezéséről szól.

Egy évtized viszonylatában önmagában ez nem is lenne gyenge teljesítmény, ám a fél évszázados lemaradásra tekintettel azt kell mondanunk, hogy egyelőre csupán a mélypontról lendültünk ki. Nemcsak évek és évtizedek szívós munkájára, hanem lelkeszek, teológiai tanárok, levéltári kutatók, könyvtárosok, világiak és egyházi szakemberek, különféle irányzatok képviselőinek összefogására és összetartására van szükség ahhoz, hogy a magyar nyelvű Luther-kultúra idehaza végre kibontakozhasson, s a külföldi kutatások eredményeiről legalább tudomást szerezzen. Az újonnan szerveződött Luther Kiadó és a Magyarországi Luther Szövetség összefogása ezért is tűnik egyszerre nélkülözhetetlennek és ígéretesnek.

Bármennyire is meglepő a felismerés, valóban igaz, hogy magyar nyelven mind ez ideig nem jelent meg olyan monográfia, amely Luther életét és életművét teológiai szempontból is átfogóan és elfogadhatóan mutatná be, értékelné, valamint utalna a Luther-szövegekre mint elsődleges forrásokra, esetleg azok angol fordításaira, amelyet ma már többen olvasnak, mint a latin vagy német eredetűt. Ha ráadásul a könyv jegyzeteivel és bibliográfiai hivatkozásaival még útba is igazítja a tovább érdeklődő kutatót, akkor megtörténhet a csoda, s a magyar kutatás bekapcsolódhat a nemzetközi Luther-kutatás vérkeringésébe.

Lám, a csoda eszköze itt van az olvasó kezében: *Eric W. Gritsch*, a gettysburgi (Pennsylvania) evangélikus teológia nyugalmazott egyháztörténész professzora először 1983-ban, majd másodszor 1990-ben megjelent monográfiája minden szempontból megfelel a fenti kritériumoknak. Bátran állítjuk, hogy nem elhibázott a Luther Kiadó vállalkozása; a kiadó az osztrák származású amerikai egyháztörténész átfogó monográfiájának magyar nyelvű kiadásában látja azt a fénysugarat, amely talán kivezethet bennünket a végtelennek tűnő alagút sötétségéből.

Ahhoz, hogy ezt megértjük, először az amerikai Luther-kutatás helyzetére kell pillantanunk, majd megkíséreljük elhelyezni annak palettáján *Eric W. Gritsch* munkásságát.

2.

Lutheránusok eleinte a német, majd a skandináv nyelvterületről vándoroltak ki az Újvilágba. Az amerikai Luther-kép változásáról 1988-ban a német teológus, *Hartmut Lehmann* írt monográfiát *Martin Luther in the American Imagination* címmel (Luther Márton az amerikaiak képzetében, *William Fink* Verlag, München), amelyben a szerző gazdagon illusztrálja, hogy az amerikai közvéleményben Luther alakja miként vált a 19. század végére nemzeti hőssé, majd a 20. században miért okozott problémát személyisége. Könyvének három nagy fejezete ilyen címet visel: *The Rising Hero* (A felemelkedő hős), *The Worshipped Hero* (Az imádott hős), *The Difficult Hero* (A problémás hős).

A Luther-kutatás Amerikában igazán jelentős eredményeket csak a 20. század közepe táján tudott először felmutatni, amikor *Vajta Vilmos* vezetésével 1956-ban elindultak az ötévente megrendezésre kerülő nemzetközi Luther-konferenciák.

Ekkorra már külön iskolái voltak az amerikai Luther-kutatásnak. A lutheri életmű iránt az egyháztörténészek és a rendszeres teológusok érdeklődnek. Amerikában a Luther-kutatás első jelentős alakja *Preserved Smith* (1880–1941), aki a húszas években írt Lutherről monográfiát, s ő adta közre az *Asztali beszélgetéseket* angolul.

Bátran mondhatjuk, hogy a 20. században a legnagyobb visszhangot a már említett kvéker történész, *Ronald Bainton* (1984–1984) 1950-ben megjelent, *Here I Stand* (Itt állok) című könyve váltotta ki, amely nem Luther teológiáját elemezte, hanem a

háború utáni szekuláris amerikai értelmiség számára azt kívánta megmutatni, hogy a „vallásos ember” milyen nagy hatást gyakorolhat a történelemre. A Yale Egyetemen Bainton tanítványa volt többek között Eric W. Gritsch is.

Az amerikai Luther-kutatás másik atyja a már 1925-ben Németországból kivándorolt *Wilhelm Pauck* (1901–1981) egyháztörténész volt, aki többek között Luthernek a Római levélhez írt előadásait fordította le és adta ki angolul. Pauck legnevesebb tanítványa a század közepének több évtizeden keresztül legjelentősebb Luther-kutatója, az 1955-ben indult, azóta 55 kötetet kitevő amerikai Luther-kiadás (*Luther's Works, American Edition*) elindítója: a szlovák származású, akkor még pályakezdő *Jaroslav Pelikan* (1923–), aki 1959-ben Luther bibliamagyarázatairól írt könyvet (*Luther the Expositor*). Pelikan az elmúlt évtizedekben a keresztény dogmatörténet és hagyomány világhírű képviselőjeként lett ismert, a közelmúltban áttért az evangélikus egyházból az ortodox egyházba.

Az amerikai közvélemény számára természetesen nem Luther teológiája, hanem személye került az érdeklődés homlokterébe. A jelen kötet második részében Gritsch is részletesen foglalkozik *Erik Erikson* (1902–1994) nagy port kavart, magyarul is megjelent könyvével, amely az apjával szembenálló fiatal Luthert pszichoanalitikai szempontból vizsgálja.

Luther teológiáját az amerikai kutatók többféle szempontból közelítették meg. Elsőként az „Oberman-iskolát” kell megemlítnünk. A Németországban és Amerikában egyaránt oktató holland *Heiko Oberman* Luther életéről szóló nagy műve: *Man Between God and the Devil* (Aki az Istennel és az ördöggel küzdött) csak élete végén jelent meg (1982-ben németül, 1989-ben angolul), de ő már a hatvanas évek elejétől a késő középkor és a reformáció kapcsolatát kutatta. Legjelentősebb tanítványai *Samuel Preus*, *Steven Ozment*, *Kenneth Hagen*, *David Steinmetz* és *Scott Hendrix*. Közülük legtöbben a lutheri bibliaértelmezés középkori gyökereit kutatják. A Duke Egyetemen tanító, metodista vallású *David Steinmetz* az „összehasonlító exegézistörténet” kiváló képviselője, két tanulmánya magyarul is olvasható a *Protestáns Szemlében*.

A történeti vizsgálódás jegyében születtek *iff. Mark Edwards* könyvei a vitatkozólutheréről, továbbá *James Kittleson* munkái, amelyek Lutherre mint újjítóra figyelnek. Külön meg kell említenünk a pár éve elhunyt harvardi történész, *Richard Marius* nevét, aki – agnosztikus lévén – Luther korai írásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy Luther fellépésével Európát még nagyobb bizonytalanságba taszította.

Luther teológiájának egyik sokat vitatott oldala a társadalmi etika. *Reinhold Niebuhr*, a világi körben leginkább ismert 20. századi teológus elmarasztalta Luther mondván, hogy a „kettős birodalom” felfogása társadalmi passzivitásra nevel. A kérdést először a német származású *George W. Forrell* korrigálta 1954-ben megjelent könyvében, majd *Forrell* tanítványa, *Carter Lindberg*. A kérdésről, szintén Luther

védelmében még *Pauck* tanítványa, a későbbi püspök, *William Lazareth* is számos könyvet írt.

A lutheri teológia sajátosságával, a megigazulás kérdésével és a kereszt teológiájával természetesen többen is foglalkoztak. 1953-ban *John Dillenberger* értekezett a rejtőzködő Istenről, az elmúlt évtizedben pedig *Gerhard O. Forde*, a Minnesota-beli St. Paul Lutheran Seminary professzora rövid, de igen jelentős művet írt Luther *Heidelbergi disputációjáról* *On Being a Theologian of the Cross* (Ki a kereszt teológusa?) címmel, amelyben rámutat, hogy ha a „kereszt teológiájá”-ról beszélünk, arról, hogy *crux sola est nostra theologia* („egyedül a kereszt a mi teológiánk”), akkor a „kereszt” szó természetesen mint „rövidítés” (gyorsírás), sűrített szimbólum értendő, amely magában foglalja a megfeszített és feltámadt Jézus Krisztus teljes történetét („narratíváját”), beleértve az ószövetségi előkészületeket, Jézus feltámadását és megdicsőülését is. A kereszt egyszerre jelenti Istennek a bűnre adott válaszát (a bűn bűntámadó, „offenzív” teológia, mert nemcsak a bűnt támadja, hanem a bűnös ember teológiáját is. Azt támadja, amit a vallásban a legjobbnak tartunk: a teológiát. A kereszt teológiája ezért polemikus jellegű: azt próbálja leleplezni és kimutatni, hogy az ember saját teológiájával miként takargatja, miként rejti kegyes homlokzat mögé a hitelenségét. A kereszt teológiája állandó harcban van a dicsőség teológiájával.

Végezetül a 20. századi amerikai Luther-kutatás palettáján meg kell említenünk azokat a munkákat, amelyek a spiritualitás és Luther kapcsolatáról szólnak. Lutheránusok között még nem talált kellő visszhangra a svéd származású gettysburgi professzor, *Bengt Hoffmann* 1976-os könyve, amely Luthernek a misztikához való viszonyáról szól. Azonban hamarosan az egyik legjelentősebb amerikai katolikus Luther-kutató, a Rómában élő jezsuita *Jared Wicks* könyvei is ezt a szempontot húzták alá. Nagy port kavartak az elmúlt évtizedben *David Yeago* dél-karolinai egyháztörténésznek a „katolikus Luther”-ről szóló nézetei, valamint a „reformáció katolicitását” hangsúlyozó, a lutheránus egyházon belül egyre terebélyesedő mozgalom, amelynek két rendszeres teológus, *Carl Braaten* és *Robert Jenson* a vezetője. A lutheránus egyházon belül ők képviselik az „evangéliumi-katolikus” irányzatot, amely a világszervezetek hivatalos, gyakran politikai indíttatásával szemben az alulról szerveződő, teológiai ökumenét hirdeti. Legújabb kiadványuk a 2003-ban megjelent *In One Body through the Cross. The Princeton Proposal for Christian Unity* (Egy testben a kereszt által. Princetoni javaslat a keresztény egység céljából), amelyet e fenti evangélikus szerzőkön kívül neves katolikus, ortodox, református és metodista teológusok írtak alá. Braaten és Jenson ismertette az angolszász világ számára a finn Luther-kutatás (*Tuomo Mannermaa* és tanítványai) „áttörését”, akik az egyoldalú forenzikus megigazulást képviselő, alapvetően kantiánus Luther-képpel szemben rámutattak arra, hogy Luther írásaiban fellelhető „a bennünk élő Krisztus”, vagyis a *theosis*

gondolata, az ember isteniesülésének lehetsége. Mindez lehetővé teszi, hogy a megszentelődés kérdése újra visszakerüljön a lutheránus teológiába. Ezáltal a lutheránus–ortodox párbeszéd számára is új perspektívák nyílhatnak.

Robert Jenson nevét jelen tanulmányunk összefüggésében ismét hangsúlyoznunk kell, ugyanis a hetvenes években Jenson a gettysburgi evangélikus teológiai akadémián Eric W. Gritsch munkatársa volt. 1976-ban a rendszeres teológus és az egyháztörténész közös vállalkozásba kezdett: *Lutheranism. The Theological Movement and Its Confessional Writings* (Lutheranizmus: a teológiai mozgalom és hitvallási iratai) címen adtak közre egy könyvet hitvallási irataink gyűjteménye, a *Konkordia könyv* teológiai tartalmáról. Az előszó első mondata így hangzik: „Luther ökumenista volt, és nem szektáriánus”, majd hozzátesszik, hogy a reformáció az egyetemes egyházon belüli teológiai mozgalomnak indult. A hitvallási iratokat úgy kell felfogni, hogy azok az egyetemes egyház irányába tett dogmajavaslatok. (Ez a nézet visszhangzik majd később Vajta Vilmos teológiájában, aki azt képviselte, hogy a lutheri teológiát korrektívumként és nem normatívumként kell felfogni, és sajnálatos tény, hogy az egyháztörténelem folyamán a korrektívum normatívummá merevedett.) A lutheranizmus-könyv fejezeteit felváltva írta a dogmatikus és az egyháztörténész, s a legfontosabb kérdésekről (szentségek, krisztológia, egyházi szolgálat, egyház, keresztény élet, predestináció) először Gritsch, majd pedig Jenson fejtette ki nézeteit. A könyv hét évvel korábban született, mint az *Isten udvari bolondja*, tehát ezt az ökumenikus beállítottságot Gritsch már 1976-ban is képviselte.

3.

Eric W. Gritsch Ausztriában született 1931-ben. Mint a szerzőnek e könyv elé írt soraiból is kiderül, édesapja a soproni evangélikus teológián tanult, majd Ausztriában lett lelkész. Kisgyermekként Eric W. Gritsch átélte Ausztria német és orosz megszállását. Bécsben szerez először teológiai diplomát, majd Zürichben és Bazelben tanul. Huszonhárom éves korában Fulbright-ösztöndíjjal a Yale Egyetem Teológiai Fakultására kerül, itt Ronald Bainton vezetése alatt szerez doktori fokozatot 1960-ban. Két évvel később szentelik lelkésszé az Amerikai Evangélikus-Lutheránus Egyházban (Evangelical Lutheran Church in America). 1961–1994 között harminchárom éven át a gettysburgi evangélikus teológiai akadémia egyháztörténész professzora, nyugdíjazása után emeritus professzor. Jelenleg Baltimore-ban él.

Gritsch tizennyolc könyv szerzője, ebből hét önálló monográfia. Legújabb, 2002-ben megjelent könyve a lutheranizmus történetét mutatja be gazdag dokumentációval. 2000-ben a Magyarországi Luther Szövetség kiadásában magyar nyelven is megjelent a *Lutheranizmus* című, bevezető jellegű munkája. A nemzetközi Luther-kongresszusok rendszeres előadója, az 1977-es lundi konferencián egy nyilvános

katolikus–evangélikus disputában ő képviselte hivatalosan Luther nézeteit. Ugyanakkor több mint két évtizeden keresztül hivatalos delegátus az amerikai evangélikus–katolikus dialógusban. Részt vesz a zsidó–keresztény párbeszédben is, jelenleg is a Lutheránus Világszövetség strasbourgi Ökumenikus Kutatóintézetének igazgatósági tagja. Tizenkét éven át a Nemzetközi Ordass Alapítvány kuratóriumi elnöke is volt.

A gettysburgi evangélikus teológiai akadémián nemcsak oktatót, hanem a Luther-kutató Intézet első igazgatója is volt. Gritsch kezdeményezésére 1970-től minden évben a reformáció ünnepén tudományos konferenciát szerveztek egy-egy téma körül. Például: „Luther és az erőszak” (1970); „Luther Amerikában” (1971); „Luther és az Ószövetség” (1972), „Luther és a liturgiai megújulás” (1975), „Luther és az emberi szabadság” (1976), „Luther és a Szentírás tekintélye” (1977) stb. A konferencia meghívottjai neves amerikai szakemberek voltak, minden alkalom igehirdetéssel végződött. A konferencia anyaga először füzetekben jelent meg, amelyek rendszerint az előadásokon túl a hozzászólásokat is tartalmazták. E füzetek anyaga négy vaskos kötetben látott napvilágot. A sorozat ezt a címet viseli: *Encounters With Luther* (Találkozások Lutherrel).

Isten udvari bolondja (Martin – God’s Court Jester), amely először Luther Márton születésének 500. évfordulójára jelent meg, e több évtizedes előadói, kutatói és tudományos szervezői munka szintézise. Gritsch könyve alapvető egyháztörténeti szakmunka, amely ugyanakkor jól illusztrálja azt is, hogy – noha mindig is kisértette az egyháztörténetet, hogy a könnyebb ellenállás felé menjen és a világi történettudomány szolgálóleánya legyen – igazán jó egyháztörténetet csak kiforrott teológiai nézőpontból lehet írni. Az *Isten udvari bolondja* is annak köszönheti elsősorban sikerét, hogy szerzője néhány évvel korábban az ökumenikus beállítottságú rendszeres teológussal, Robert Jensonnal – immár három évtizede népszerű – egyetemi tanácsot írt a hitvallási iratok történetéről és teológiájáról Amerikában.

Az *Isten udvari bolondja* több olvasói réteget szólít meg: a laikus érdeklődőt és a tudományos szakembert egyszerre. Az igazi egyháztörténet, mint az előbb mondtuk, teológiai alapokon nyugszik, a jó teológiai munka viszont mindig az elsődleges szövegeken. Eric W. Gritsch a lutheri életművet belülről ismeri, úgy ír Lutheréről, hogy közben Luthert beszélgeti. Könyve ezért a magyar olvasók számára egyúttal kalauz is a hatalmas Luther-életműben: a weimari kritikai kiadás 65, az amerikai kiadás 55 számozott kötetet tesz ki. E szövegközpontúságával a szerző tehát további kutatásra serkent. Hatalmas jegyzetanyaga és bibliográfiája egyértelműen kincsésbánya világi kutatóknak és teológusoknak.

A könyv számos értéke között a kiegyensúlyozott beállítást kell először megemlíteniünk. Érdekes először a könyv architektúráját szemügyre vennünk: három nagy részből áll, mindegyik rész négy fejezetből, mindegyik fejezet három alfejezetből. Három szóval jellemezhetjük: korrekt, kritikus, szolidáris. Az első rész – a „Történelmi arcél” – kronológiai szempont alapján tekinti végig Luther életét. Korrekt mó-

don feltárja, jól megragadja, gazdagon dokumentálja s ugyanakkor olvasmányosan mutatja be a drámai életmű jelentős állomásait. A második rész kritikusan viszonyul a „Nyugtalanító hagyatéék”-hoz. Ugyanis a lutheri életműnek valóban vannak számunkra igen neuralgikus pontjai. Írásértelmezése forradalmi, de ma a történeti kutatás jegyében sok szempontból másképpen nyúlunk a szövegekhez. Hermeneutikájában Luther sokszor még magához sem következetes: például elvileg elutasítja az allegorizálást, a gyakorlatban azonban nem tud megválni tőle. A kettős birodalom lutheri tanításában is vannak olyan gondolatok, amelyek az elmúlt évszázadok alatt sok félreértésre adtak okot: a lutheránusok apolitikusságát, „kvietizmusát” magyarázták erre hivatkozva. Az életmű legneuralgikusabb pontja vitathatatlanul Luthernek a zsidókhoz való viszonya. Ronald Bainton írta híres könyvében: nagy kár, hogy Luther nem néhány évvel korábban halt meg, hiszen akkor nem maradt volna ránk Luthernek a zsidóság ellen írt förmedvénye, amit minden ép lelkű lutheránus jogosan szégyell. Ugyanakkor Luther korának embere is volt, s a kereszténységben mindig is erős volt az antijudaizmus. Gritsch azonban elutasítja azokat a nézeteket, amelyek Luthert Hitler előfutáraként emlegetik, s rámutat, hogy Luthernél nem biológiai antiszemitizmusról, hanem teológiai antijudaizmusról kell beszélnünk. Végezetül Gritsch bátran szembenéz azzal a magyar nyelven is jól ismert Erik Erikson-féle elmélettel, amely Luthert egyoldalúan a pszichoanalízis segítségével mutatja be, s a reformátor és az egyház konfliktusát Luthernek az apja elleni lázadására vezeti vissza.

A tézis-antitézist követő, „Ökumenikus örökség” címet viselő harmadik rész kétségtelenül Gritsch nagyszerű és gyönyörű szintézise. A „Krisztocentrikus teológia” a hit általi megigazolásról, a „Kereszt alakú egyház” című fejezet pedig a Krisztus követő nép elengedhetetlen szenvedéséről, a keresztény élet kibontakozásáról és – hogy a kezdetekhez ismét visszakanyarodjunk – Luther életéről szól.

Eric W. Gritsch több tanulmányában is foglalkozott Luther humorával, aki *A német nemzet keresztyén nemességéhez* című könyvében önmagát „udvari bolondnak”, Isten bohócának nevezte. Pál apostol a Korinthusiakhoz írt első levelének elején beszél az igehirdetés, a kereszt bolondságáról. A világ és Isten értékrendje dimetralis ellentétben van egymással. Ami az embernek bölcsesség, az Istennek bolondság, ami Istennek bölcsesség – az az embernek bolondság. „Azokat választotta ki az Isten, akik a világ szemében bolondok, hogy megszégyenítse a bölcseseket, azokat választotta ki, akik a világ szemében erőtlenekek, hogy megszégyenítse az erőseket.” Luther teocentrikus világképében Isten a Nagy Játékos, a Nagy Rendező, a Nagy Dramaturg: a bölcseseket elveszíti, a bolondokat felmagasztalja, az erőtlenekeket kiválasztja, az erőseket megszégyeníti. Kegyelmét és bölcsességét a kereszt gyalázatába és bolondságába rejti: önmaga ellentétének látszatába. A történelem *larva* az Isten álarca, ahol minden olyan, mint egy maszkabálban: a nagyokosok és a na-

bölcsök között a csörgősipkás udvari bolond rikkantja a királynak egyedül az igazat. Ám őt megvetik, és senki sem figyel rá.

Minden emberi hibájával és bűnével együtt Luther mégiscsak ilyen bolond volt Isten udvarában. A történelem egy pontján használni tudta őt az Isten.

Gritsch könyve igen jó visszhangot váltott ki két évtizeddel ezelőtt, amikor először megjelent Amerikában. A kritikusok méltatták a szerző friss és eredeti hangját, tág ölelésű és mégis markáns koncepcióját, tudományos felkészültségét, olvasmányos stílusát, a táblázatok és a kronológia használhatóságát, s nem utolsósorban a szerző témához illő, finom humorát. Gritsch „korunk perspektívájából” nézett vissza fél évezred távlatába, innen tette fel szerencsésen megfogalmazott kérdéseit. A válaszok emberközelbe hoztak egy talányos személyt, aki viszont mindezért cserébe istenközelbe hozhatja e könyv olvasóját. Mint egykor, úgy ma is.

IFJ. DR. FABINY TIBOR